

## СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 165.12:177.5:351.858:316.64(3)

О. В. КРАСНОКУТСЬКИЙ<sup>1\*</sup><sup>1\*</sup>Запорізький національний університет (Запоріжжя)**ОСОБЛИВІСТЬ ПРОЯВУ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ – РОЗВИТКУ ІДЕОЛОГІЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ЗА ЧАСІВ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ**

**Мета роботи.** Дослідити особливість прояву взаємозв'язку політичної та правової свідомості й, одночасно із цим, розвитку ідеології державотворення як специфічного різновиду теоретично обґрунтованої практичної свідомості, якою керувалися перші творці державних форм за часів Стародавнього Сходу. **Методологія.** В основу роботи покладено принципи матеріалістичної діалектики, принцип історизму, формаційний та цивілізаційний підходи. **Наукова новизна.** Отримані результати дослідження, що резюмують наукову новизну, можна сформулювати у вигляді таких тез: а) виявлено дві форматні лінії державотворчо-ідеологічної взаємодії, що розгорталась у країнах Сходу за стародавніх часів; б) сформовано уявлення про державотворчо-ідеологічну матрицю Стародавнього Сходу; в) встановлено, що моторика даної державотворчо-ідеологічної матриці кореспондується в цілому з державно-владним плином тих часів. **Висновки.** Особливість прояву взаємозв'язку політичної та правової свідомості – розвитку ідеології державотворення за часів Стародавнього Сходу полягає в існуванні двох форматних ліній державотворчо-ідеологічної взаємодії, що мала місце в умовах розгортання буття державно-організованого суспільства: лінія перша – одностороння дія політичної свідомості на правову свідомість; лінія друга – асиметричний зворотній вплив правосвідомості на політичну свідомість. Такий дволінійний формат позначеної взаємодії створював оригінальну державотворчо-ідеологічну матрицю, в межах якої закономірно поставала до життя, утворювалась вищевказана ідеологія, формуючи в процесі свого розвитку відповідний різновид державотворчого ідеологічного явища – державотворчу ідеологію східної рабовласницької держави.

*Ключові слова:* політична свідомість, правова свідомість, ідеологія державотворення, державна влада, Стародавній Схід.

**Актуальність теми дослідження**

Як і будь-який соціальний феномен, що існує в історичному просторі-часі, ідеологія державотворення у своєму розвитку підпорядкована певним закономірностям, кожна з яких постає, як відомо, у формі прояву того чи іншого закону, тобто суттєвого, стійкого, повторюваного, внутрішнього, об'єктивного й необхідного зв'язку всіх предметів і явищ. Орієнтуючись на процесуальну, каузальну природу державотворчої ідеології, нами раніше був виявлений взаємозв'язок, що існує між двома її складовими – політичною свідомістю й правосвідомістю; з'ясовано характер цього взаємозв'язку, який зумовлює зміну, розвиток державотворчого ідеологічного явища [4].

Осмилення провідної закономірності останнього, специфіки її прояву на різних етапах історії, і перш за все в часи Стародавнього Сходу, – невід'ємні фрагменти дослідження проблеми формування означеної ідеології, розв'язання якої, безперечно,

сприятиме розбудові справжньої суверенної та незалежної державності в умовах буття сучасного українського суспільства. А отже, з'ясувавши провідну закономірність становлення й розвитку досліджуваного ідеологічного феномена, доцільно перейти до аналізу особливостей її прояву на різних етапах історії, розпочавши його, цей аналіз, із часів сивої давнини (Стародавнього Сходу).

Нагадаємо, що на порозі ХХІ ст., протягом більш ніж цілого десятиліття, проблема ідеології державотворення під кутом зору тих або інших аспектів прямо чи опосередковано час від часу підіймається й розглядається на рівні монографічної літератури (В. Воловик, Л. Губерський та ін.), у дисертаційних дослідженнях (І. Миклашук, М. Плешко та ін.), публікаціях у періодичних фахових виданнях (М. Єнін, О. Хорошилов та ін.), у матеріалах доповідей та виступів на конференціях, навчальній літературі. При цьому автори відповідних праць, як правило, обходять своєю увагою розгляд особливостей прояву взаємозв'язку політичної та правової

## СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

свідомості – розвитку ідеології державотворення – на різних етапах історії людства загалом і за часів Стародавнього Сходу зокрема. Думається, що саме зараз настає час, нагода цей недолік виправити, принаймні розпочати його виправляти. Як і раніше, в своїх соціально-філософських пошуках ми спираємось насамперед на мисленнєві теоретичні моделі В. Воловика [7, с. 311-320] і продовжуємо концептуалізувати державотворчу ідеологію як оригінальний різновид теоретично обгрунтованої практичної свідомості, що спрямована на створення якісно нової держави.

Приймаючи за концептуальний дороговказ єдність формаційного й цивілізаційного підходів до осягнення всесвітньо-історичного процесу, принагідно виокремимо дві історичні епохи, у масштабних горизонтах яких цілком можливо, як уявляється, виявити найбільш загальні особливості прояву взаємозв'язку політичної форми суспільної свідомості й правосвідомості на різних етапах історії людства, а разом із тим зафіксувати, проаналізувати специфіку розвитку ідеології державотворення на фоні еволюційного поступу людського суспільства. Так, якщо у межах першої історичної епохи, що охоплює періоди Стародавнього світу, Середньовіччя й Відродження, вказаний взаємозв'язок має один свій якісно визначений прояв, детермінуючи плин державотворчої ідеології у відповідному конкретно специфічному тренді, який чітко прослідковується й фіксується, то в рамках другої епохи, що охоплює періоди Нового й Новітнього часів, цей взаємозв'язок набуває іншого свого вияву, що є досить очевидним, обумовлюючи розвиток державотворчого ідеологічного явища відповідно до дещо інакшого, у порівнянні з попередніми часами, тренду, нової державотворчо-ідеологічної тенденції, яка залишає свій відбиток у реальних державно-політичних матрицях суспільного буття, у форматах яких відбуваються наявні процеси державного будівництва, творення й перетворення держав, тих чи інших державних конструкцій. Керуючись принципом історизму, видається правомірним розпочати осмислення особливостей прояву взаємозв'язку політичної та правової свідомості, розвитку досліджуваної ідеології на різних етапах

історії людства з розгляду першої історичної епохи, що закономірно вбирає у себе передусім славнозвісні часи Стародавнього Сходу.

### Мета дослідження.

З огляду на це, генеральна мета даної соціально-філософської розвідки – дослідити особливість прояву взаємозв'язку політичної та правової свідомості й, одночасно із цим, розвитку ідеології державотворення як специфічного різновиду теоретично обгрунтованої практичної свідомості, якою керувалися перші творці державних форм за часів Стародавнього Сходу.

### Виклад основного матеріалу

Доцільно нагадати, що на зорі людської цивілізації, у первіснообщинному суспільстві соціальна влада здійснювалася головним чином на найпростішому примітивному рівні, патронуючи своїм владним впливом первісну спільноту, що не знала ані приватної власності, ані класової диференціації – незмінних супутників соціально-неоднорідного суспільства. У такій первісній спільноті, на початкових етапах первіснообщинного ладу, не було чіткої межі між носієм і об'єктом влади. Таке органічно цілісне людське коло, товариство саме було і суб'єктом влади, і її об'єктом. При цьому владний вплив відбувався на основі звичаїв, традицій, моралі, забезпечуючи цілісність і стабільність первісного загалу [5, с. 139]. Зрозуміло, що за таких умов перші владні носії спиралися у своїх діях на іще недиференційовану певним чином суспільну свідомість, що тільки-но зароджувалась і, звісна річ, не мала чіткого поділу на форми (політичну форму свідомості й правову), що закономірно з'являлись лише разом із політичним поступом суспільства, державно-політичною еволюцією соціальної матерії. До речі, з ускладненням соціально-політичної життєдіяльності, появою приватної власності, соціальної нерівності й розшаруванням людського загалу на класи зростає протиріччя між суспільними та індивідуально-груповими інтересами, зумовлюючи поступове виокремлення, виділення суб'єкта влади від її об'єкта. Паралельно з цим із об'єктивною необхідністю відбувається становлення й такої політичної форми організації суспільного

## СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

буття, як держава; формуючись у материнському лоні суспільної свідомості, відправляються у відносно самостійне духовне плавання політична й правова свідомість, маркуючи в ідеальних горизонтах магістральні шляхи свого руху. Такий процес, себто виокремлення владного суб'єкта від його об'єкта, становлення держави, у стародавніх народів протікав по-різному, маючи кожного разу свої унікальні, неповторні, своєрідні форми, але на своєму завершальному етапі він, як правило, завжди вступав в однакову фазу: стадію легітимації владних повноважень суб'єкта влади, який отримував загально визнане право здійснювати державне будівництво, створювати й перетворювати державний організм. Означений процес набув свого осмислення у державотворчій думці у вигляді договірної моделі походження держави й державно-владних відносин у соціально-неоднорідному суспільстві, концептуальні положення якої були представлені у різні часи творчістю А. Августина, Т. Гоббса, Г. Гроція, І. Канта, Каутільї, Дж. Локка, Мо-цзи, Дж. Роулза, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спінози, інших видатних мислителів усіх часів і народів. Згідно з теоретичними імперативами вказаної моделі, у ході історичного процесу у тому або іншому соціумі укладається певний суспільний договір між членами соціальної спільності, що знаменує утворення певної державної конструкції, визначає взаємні права й обов'язки суб'єктів і об'єктів державно-владних відносин, цілковиту легітимність повноважень верховного суб'єкта влади в державі, що розповсюджується, у першу чергу, на здійснювану ним практику державно-будівничих справ, удосконалення державно-політичної життєдіяльності конкретної людської спільності.

Варто наголосити, що вказана мисленева модель допомагає осмислити момент становлення як державно-владних відносин, початок закономірного характеру розвитку державної влади у соціально-неоднорідному суспільстві, так і державотворчого ідеологічного явища у людській спільноті, що позбавилась соціальної однорідності й стала на шлях будівництва державно-політичних форм. Адже якщо у цілісному первіснообщинному суспільстві, де не було соціальної диференціації й роздільного існування сторін

владної взаємодії, взаємозв'язок суб'єкта й об'єкта влади, маючи в соціальному середовищі «ідеальний» прояв, забезпечує розвиток такої взаємодії на найпростішому рівні підпорядковуючої сили, то в соціально-неоднорідному державно-організованому суспільстві, в якому сторони владної взаємодії відокремлені одна від іншої, мають різні, а часом протилежні, інтереси, позначений взаємозв'язок зумовлює становлення й розвиток повноцінних державно-владних відносин, сторони яких чітко визначені. Це по-перше. Окремо зауважимо, що вже на завершальному етапі первіснообщинного ладу – у соціумах общинної колективності, де більш-менш виразно відзначилися перші ознаки соціальної нерівності й досить чітко намітилася класова диференціація, поступово почався й процес становлення повноцінних владних відносин, передусім, влади політичної. Він активізувався у період розпаду первіснообщинного ладу й формування інститутів класового суспільства, у першу чергу, інституту приватної власності, закладаючи підмурки переможної ходи тернистими стежками західної та східної цивілізацій такої політичної форми організації суспільного життя, якою виявилась держава. І, по-друге, якщо первісна громада – природний носій владних повноважень на світанку людської цивілізації спиралася у своїх діях на недиференційовану, примітивно організовану суспільну свідомість, найпростіший практичний її конструкт, то її наступник – політично-організована державна спільність в особі перших будівничих державних конструкцій під час здійснення відповідних державотворчих практик уже спиралася головним чином на дві форми суспільної свідомості – політичну свідомість і правосвідомість, – що мали закладений від природи державотворчий потенціал, іманентне державотворче спрямування, взаємозв'язок яких обумовлював становлення й розвиток державотворчих ідеологічних соціально-духовних відносин, а разом з ними й нового, якісно визначеного сегменту практичної свідомості, а саме: ідеології державотворення.

Як бачимо, ускладнення соціально-політичної життєдіяльності суспільства, зростає протиріччя між суспільними та індивідуально-груповими інтересами зумовлюють нарівні із відокремленням

## СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

суб'єкта й об'єкта влади також і процес поступового формування такої політичної форми організації суспільства, як держава. Разом із виникненням держави на тлі політичної влади відбувається становлення й розвиток державної влади, державно-владних структур, інститутів, органів, тобто апарату держави, що покликаний за посередництва державно-владного впливу забезпечувати розбудову державного організму й життєдіяльність соціально-неоднорідного суспільства. Поряд із цим закономірно формується й право як система правил поведінки, норм, які встановлені або санкціоновані державою, мають загальнообов'язковий характер, виражають волю домінуючої у суспільстві частини населення, спрямовані на регулювання суспільних відносин і дотримання яких забезпечується цілеспрямованою діяльністю державного апарату. Як відомо, першим за хронологією у Стародавньому світі відбувається виникнення держав у східній цивілізації.

До речі, солідаризуємось у думці [2, с. 13-14; 6, с. 124-125], що принципові відмінності східного й західного цивілізаційних шляхів розвитку полягали у тому, що на Сході, на відміну від Заходу, де приватна власність відіграла пануючу роль, відносини приватного товарного виробництва, орієнтованого на ринок, не займали визначного місця. Це, у свою чергу, не могло не позначитись на застійному характері східних соціальних структур, на відсутності на Сході умов для розвитку політичних і правових інститутів, покликаних обслуговувати потреби громадянського суспільства, що народжувалось: демократичне суспільне самоврядування із правами та обов'язками кожного повноправного громадянина, члена поліса-республіки, правові гарантії його приватних інтересів, прав і свобод. Вищезгадані особливості східної цивілізації – відсутність домінуючої ролі приватної власності, застійний характер розвитку – були головними визначальними рисами держав Стародавнього Сходу, основою типологічної схожості останніх, на відміну від античних країн, що динамічно розвивались, а потім і країн Західної Європи, наступника античної цивілізації.

Очевидно, що загальна специфіка, самобутній державно-політичний бренд суспільств Стародавнього Сходу визначались, як мінімум, двома основними детермінантами. Перша з них – це сільська громада, община, як традиційна первинна клітинка, форма співжиття членів східних соціумів прадавніх часів (як приклад, патронімії у Стародавньому Китаї), що багато в чому зберігала риси патріархально-родової організації, визначаючи в загальних рисах характер політичного буття, особливості того чи іншого державного організму, наявних правових систем цих суспільств. Друга – традиційність як іманентна риса останніх, що знайшла свій яскравий вираз, зокрема, в їх стійкій багатоукладності, історичній наступності соціальних, політичних, правових форм і інститутів східної цивілізації сивої давнини, а також пануючого впливу релігійної свідомості, її ідеологічного сегменту у відповідному цивілізаційному просторі.

У цілому ж політичну організацію стародавніх країн Сходу ілюструє низка визначальних моментів. По-перше, досить різнобарвний соціальний склад тієї чи іншої східної спільноти, що обумовлювався багатоукладним устроєм її господарського життя й утворювався головним чином у межах трьох основних соціально-класових груп: а) тих осіб, що були позбавлені засобів виробництва, а також залежних підневільних трудівників, до яких відносились, звичайно, й раби; б) вільних дрібних виробників, тобто селян-общинників і ремісників, що жили своєю працею; в) пануючого соціального прошарку, куди входили зазвичай придворна аристократія, керуючий склад армії, заможна верхівка землеробської общини тощо. По-друге, відсутність чіткої соціально-класової структури східних суспільств, конкретно визначених меж між основними верствами населення. По-третє, наявність у державно-політичній буттєвості країн Стародавнього Сходу специфічного аттрактору, де продукувався унікальний спосіб існування політичної матерії – східна деспотична державно-політична форма. Це підтверджує, зокрема, й концепція «східної деспотії», яка пронизує собою тисячоліття й сягає своїм корінням концептів давньогрецького мислителя Геродота Галікарнаського (V ст. до н.е.), який з легкої руки одного зі своїх

## СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

славетних нащадків М. Цицерона отримав титул «батько історії», що й досі неодмінно додається до імені великого грека. Відповідно до її положень «східна деспотія» – це, з одного боку, форма правління із необмеженою владою спадкового монарха, владарювання котрого всіляко обожнювалось, який виступав одноосібним законодавцем і вищим суддею, а з іншого, централізована держава з жорстким тоталітарним режимом, всеохоплюючим надзором за безправними підданими розгалуженого державного апарату, що підпорядковувався верховному володарю в особі деспота. Яскравий тому приклад – централізована імперія Стародавнього Китаю й царства Стародавнього Єгипту. Щоправда, подекуди у прадавніх східних суспільствах влада державних керманців обмежувалась радою знаті чи народними зборами, або ж самоуправними міськими общинами. Однак такі винятки лише підтверджують загальний тренд формування державних пірамід країн Сходу, що впливав із дії вищезазначеного аттрактору державно-політичного буття тих далеких прадавніх часів. По-четверте, наявність у всіх стародавніх країнах східної цивілізації єдиного спільного вектору політичного розвитку, у фарватері якого вони просувалися загальним напрямом державно-політичної еволюції: від невеликих племінних утворень, окремих міст-держав до провідних царств, а потім і до централізованих імперій, переважно багатоетнічних, що створювались за рахунок насильницького приєднання суміжних територій. По-п'яте, формування фундаменту політичної організації країн, що розглядаються, здебільшого на морально-етичних, релігійних цінностях, що відводили верховному можновладцю особливу місію: поєднання державно-політичної спільності, закріплення єдності соціально-неоднорідного загалу на певній території. По-шосте, посилення державно-владних повноважень східних правителів супроводжувалось активною правотворчістю, створенням писаних правових суддебників, кодексів (наприклад, Звід законів Хаммурапі, або ж Кодекс Хаммурапі, створений у Стародавньому Вавилоні у XVIII ст. до н.е.).

Проілюстрована політична організація країн Стародавнього Сходу, які за своєю глибинною природою являли собою той чи інший варіант рабовласницького суспільства,

зумовлювала разом із народженням такої політичної форми організації суспільного буття, як держава, становлення й системи правових норм, стародавнього права східної цивілізації, що закономірно несло на собі відбиток відповідного політично-організованого суспільства. Таке право, по-перше, закріплювало соціальну нерівність, що виявлялося, насамперед, у приниженому положенні рабів, а також у становій нерівності вільного люду; по-друге, було тісно пов'язано з релігією, релігійною мораллю, практично кожна його норма мала відповідне релігійне обґрунтування; по-третє, мало за основне своє джерело на протязі сторіч звичаї, які зберігали певну актуальність навіть тоді, коли з'явилися писані суддебники, брахманські компіляції та інші джерела писаного права, що загалом закріплювали найбільш розповсюджені звичаї, вкорінену судову практику.

Означена специфіка політичної організації прадавніх суспільств Сходу, відповідного права, на підставі якого в останніх творилися якісно визначені правові відносини, звісно ж, визначала й особливості двох форм суспільної свідомості – політичної форми й правової, – що тільки-но поставали до життя на територіях східних соціально-неоднорідних спільнот, безпосередньо віддзеркалюючи наявне політико-правове буття, розвиваючись, еволюціонуючи разом із ним. Так, зокрема, в суб'єктивних образах навкружної політичної реальності закріплювалося особливе міфологічне, містично-релігійне відношення до владного феномена, державної влади й, водночас, до державності, царственості, особистої персони правителя-державотворця. «Визнання вищого, божественного авторитету, що органічно впливає із суцього світопорядку, а отже, й необмежених деспотичних повноважень правителя, було основоположним елементом східної духовної культури, релігійної ідеології, визначаючим значною мірою різні сторони життєдіяльності давньосхідних суспільств» [2, с. 19], – пишуть окремі автори. Із їхніми думками, у принципі, погоджуються й інші: «Чільне місце у політичній свідомості ранньокласових суспільств займали міфи про божественне, надприродне походження суспільних порядків. Із цими міфами були тісно пов'язані традиції обожнення існуючої влади та її приписів. Царі, жерці, судді та інші представники влади

## СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

вважалися нащадками або намісниками богів і наділялися священними рисами» [3, с. 24]. Зазвичай підмурки політичної свідомості східного люду стародавніх часів зберігали морально-етичні, релігійні імперативи, що всіляко звеличували вищу державно-владну персону, котра уособлювала земну державну єдність, першого очільника держави, підносячи його велич у височину, до самих небес. До речі, як свідчить історія, іще у Стародавньому Єгипті епохи давнього царства (III тис. до н.е.) державним керманічам, фараонам, став надаватися священний титул «сина бога Сонця», а у Стародавньому Китаї кожного імператора, правителя-деспота, найменували не інакше, як «син неба». Аналогічне ставлення до державних володарів спостерігалось і в Стародавній Індії та Стародавньому Вавилоні.

Погоджуємось із думкою [2, с. 20], що політична свідомість мешканців Сходу періоду сивої давнини наділяла правителів всесильними, деспотичними повноваженнями не тільки в силу божественного характеру державної влади, але також в силу тієї одноосібної ролі цих владарів у підтриманні безпеки, правосуддя, соціальної справедливості, єдності в суспільстві, яка традиційно закріплювалася за ними у певних ідеальних формах. Стійкість патріархально-общинних відносин, на підґрунті яких формувались первинні державно-деспотичні конструкції, створювала у суспільній свідомості, політичній її формі, образ правителя-отця, захисника слабких і знедолених. Тому приклад – конфуціанство як панівна ідеологія Стародавнього Китаю. Звичайно, такі уявлення про благі, богоугодні діяння правителів повинні були підтримуватися їх державно-владною соціально-значимою діяльністю, яка, до речі, була особливо притаманна Вавилонії. Тут доречно згадати, зокрема, про існуючу у цій прадавній країні практику царських наказів, що звільняли бідняків від їхніх боргів, правових приписів, що обмежували боргове рабство трирічним строком, встановлення процентів лихварського займу тощо.

Закономірно було те, що прадавні правові погляди східної цивілізації, нарівні з політичними, тісно перепліталися зі світоглядними, моральними, релігійними й іншими уявленнями. Адже прадавні правові

заборони поставали одночасно і як загальносвітоглядні принципи, і як релігійні заповіді, і як моральні приписи, якими керувалися у повсякденному житті жителі сивої давнини. Такі ідеальні конструкції можна спостерігати, між іншим, гортаючи сторінки Зводу законів Хаммурапі, правових приписів Талмуду, індійських релігійних книг, інших стародавніх пам'яток права, політико-правової думки Сходу.

В умовах зародження політичної матерії, її державно-політичного поступу теренами Стародавнього Сходу, необхідності творення перших державних форм закономірно відбувалася взаємодія нещодавно народжених політичної свідомості й правосвідомості, обумовлюючи утворення вищого сферичного компоненту практичної свідомості, ідеології державотворення, якою керувалися відчайдушні піонери державного будівництва, творці найперших молодих держав. Вельми очевидним є те, що дана взаємодія проходила головним чином у форматі такої найбільш загальної схеми: з одного боку, односторонньої дії політичної свідомості на правову свідомість, а з іншого, асиметричного зворотного впливу другої форми суспільної свідомості на першу. У контексті вищезазначених умов провідні політичні гравці пануючого соціального прошарку, котрі одночасно виступали у ролі ключових суб'єктів права, досягають вищого рівня політичної, і, певна річ, правової, самосвідомості й з об'єктивною необхідністю ініціюють, проводять ідеологічно-державотворчу діяльність, що має, безперечно, як політичний контент, так і правовий. Наочний приклад конкретних результатів означеної ідеологічної діяльності – це державотворчі концепти Каутільї у Стародавній Індії, Конфуція, Лао-цзи, Мо-цзи, Шан Яна у Стародавньому Китаї тощо. Державотворчі концепції, які з'являлися внаслідок відповідної діяльності, були, як правило, суцільно прикладними, це по-перше, такими, що не тільки зберігали, але й розвивали релігійно-міфологічні уявлення, це по-друге, а також, по-третє, тими, що не надто відокремлювалися від моралі й являли собою переважно етичні політико-правові доктрини. «Підвищений інтерес до проблем моралі взагалі характерний для ідеології класів, що формувалися... Перетворення в суспільстві й

## СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

державі у багатьох давньосхідних вченнях пов'язувались із змінами морального вигляду людей. Саме мистецтво управління часом зводиться до морального вдосконалення государя, до управління силою особистого прикладу» [3, с. 25]. Зазначені концепції, по-четверте, продукувались ідеологами пануючих соціальних верств і «...освячували соціальну нерівність, привілеї знаті, владу верхівки. Основи суспільства проголошувались божественними установленнями, й будь-яка спроба посягнути на них розглядалась як виклик богам. Народним масам прагнули вселити благоговійний страх перед божественною владою государя, привити смиренність і покірність» [3, с. 26]. На тлі розгорнутої політичної ідеологічно-державотворчої діяльності активізується утворююча складова процесу формування ідеології державотворення (політична свідомість) і цілком закономірно з'являється політичний державотворчо-ідеологічний стан конкретно-історичного рабовласницького суспільства Стародавнього Сходу, що з необхідністю спричиняє активність перетворюючої наслідкової складової вказаного процесу (правосвідомості), а разом з тим і появу правового державотворчо-ідеологічного стану позначеного суспільства, у лоні якого закріплювались цивілізаційні підмурки східної рабовласницької держави, що мала досить виразний деспотичний характер.

Таку дію політичної свідомості на правову слід розглядати, ясна річ, як вияв одностороннього зв'язку між ними. Зворотному ж впливу правосвідомості на політичну свідомість, що виступав як результат прояву зворотного зв'язку відповідних форм суспільної свідомості, судилося бути у ті далекі часи лише тільки асиметричним, тобто таким, що стримував подальші державотворчі потуги утворюючої складової процесу формування ідеології державотворення. І тут показовими є тези, які частково проливають світло на глибинні духовні процеси, у тому числі державотворчо-ідеологічну взаємодію, що відбувалися в надрах суспільної свідомості східних спільнот Стародавнього світу, в яких, зокрема, йдеться про те, що «пануючій ідеології протистояли політичні погляди пригноблених. Вони критикували офіційні релігійні догми, шукали нові форми віри (наприклад, ранній буддизм),

виступали проти гніту й свавілля, висували вимоги на захист справедливості. Їх ідеї чинили значний вплив на розвиток політичної теорії. Панівні круги завжди були вимушені враховувати в ідеології вимоги експлуатованої більшості» [3, с. 26]. Проте такі політичні погляди, що свідчили про зростання рівня політичної самосвідомості пригноблених соціальних прошарків, тих, хто волею долі не займав вищого пануючого місця в ієрархії того чи іншого східного стародавнього рабовласницького суспільства, не змогли істотним чином змінити вже певним чином закріплені, вкорінені контури правового державотворчо-ідеологічного стану вищеозначеного суспільства, передусім, через обмеженість природи останнього, слабкість правової культури його головних політико-правових акторів, доволі консервативний характер правової ідеології, що домінувала в ньому. Внаслідок такого стану речей, а точніше – неможливості повноцінної реалізації політично забарвлених думок, концептів різних соціальних шарів щодо їхньої посиленої участі у державних справах, певної консервації правової ідеологічно-державотворчої діяльності й раніш утвореного відповідного державотворчо-ідеологічного стану, в соціумах Стародавнього Сходу мали місце чисельні акції соціального протесту, що так чи інакше впливали на перебіг державно-політичної життєдіяльності певних спільнот, персональний склад верховного суб'єкта влади, але ж, що цікаво, не змінювали істотним чином підвалини буття рабовласницького суспільства й держави, прямо не посягаючи на них. Примітно, що під час викладення специфіки політики й права, політичних і правових вчень східних країн часів сивої давнини зазвичай говориться про те, що «...посилення деспотичних рис давньосхідної держави відбувається часто у процесі боротьби не з народом, а зі знаттю, з аристократичними й жрецькими колами, сепаратизмом» [2, с. 21], або ж що «багато акцій соціального протесту проходили під гаслами морального змісту й були направлені проти конкретних носіїв чи узурпаторів влади. Народні маси виступали головним чином за відновлення справедливості, перерозподіл багатства, але не піддавали сумніву економічні й політичні основи суспільства» [3, с. 25].

## СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Із вищесказаного випливає, що духовний взаємозв'язок, який нас безпосередньо цікавить, в умовах розгортання буття соціально-неоднорідного, державно-організованого суспільства Стародавнього Сходу обумовлював взаємодію відповідних форм суспільної свідомості, що відбувалась у форматі односторонньої дії політичної свідомості на правову свідомість і, водночас, асиметричного зворотного впливу правосвідомості на політичну свідомість і що ілюструє особливість прояву даного взаємозв'язку у часи існування вказаного суспільства. Такий формат позначеної взаємодії створював оригінальну державотворчо-ідеологічну матрицю, в межах якої закономірно поставала до життя, утворювалась ідеологія державотворення, формуючи в процесі свого розвитку відповідний різновид державотворчого ідеологічного явища – державотворчу ідеологію східної рабовласницької держави. Такою ідеологією, теоретично обґрунтованою практичною свідомістю, й керувалися верховні носії державно-владних повноважень, суб'єкти державної влади, створюючи, перетворюючи, вдосконалюючи ті чи інші конструкції східних державних організмів, що поставали у світлому минулому далекої сивої давнини.

Із певною цікавістю відзначимо той факт, що глибинний світ духовного життя країн Стародавнього Сходу, практичної компоненти суспільної свідомості державно-організованого люду, будівничих державних форм (ідеології державотворення), багато в чому перегукувався із навколишньою державно-владною дійсністю тих часів, відповідаючи, зокрема, особливостям виявленого нами раніше тренду розвитку державно-владних відносин, державної влади [5, с. 140-141], носії якої під час здійснення своїх державотворчих справ керувалися, звісна річ, щойно названим типом ідеології державотворення.

Нагадаємо, що у державах Стародавнього Сходу (Стародавньому Єгипті, Стародавній Індії, Стародавньому Китаї, Вавилонії тощо) державно-владні відносини розвивалися шляхом активізації постійних легітимних односторонніх дій суб'єкта державної влади на її об'єкт і зворотної нелегітимної дії останнього на відповідного владного носія, здійснюваної у стихійній, довільній формі.

Внаслідок практики легітимної односторонньої дії державно-владного суб'єкта на його об'єкт як прояву одностороннього зв'язку між ними у кожній державі Стародавнього Сходу поступово складалася могутня система державної влади, побудована на жорсткому підпорядкуванні об'єктів державно-владних відносин суб'єктам, що реалізовувалося за допомогою примусу, покарання. «Сильна, караюча влада, – стверджувалося в «Артхашастрі», – це єдине, що забезпечує нинішнє й майбутнє існування» [1, с. 161]. Така владна система була досить ефективною при формуванні й становленні стародавніх держав Сходу. Однак вона виявилася доволі непродуктивною, коли ці державні організми досягали свого більш-менш стабільного існування. Оскільки тоді в державно-політичній життєдіяльності країн Стародавнього Сходу на перший план реалізації виходили індивідуально-групові інтереси суб'єкта влади в державі, котрі неодмінно вступали у протиріччя зі суспільними інтересами, зумовлюючи активний прояв негативного соціального начала владного феномена й зростаюче невдоволення з боку об'єктів державно-владних відносин. У таких умовах спостерігається активний прояв зворотного зв'язку між суб'єктом і об'єктом влади, що зумовлював наявність у стародавніх державах Сходу зворотної дії владного об'єкта на його суб'єкт, яка здійснювалась у стихійній, довільній формі. Так, у країнах Стародавнього Сходу неодноразово відбувалися збройні виступи найбільш владних верств населення, які були спрямовані проти політики певних державних керманичів. Тут доречно згадати і повстання найбільшого населення у Стародавньому Єгипті наприкінці періоду Середнього Царства, і повстання сільських жителів у Стародавньому Китаї (збройні виступи «червонобрових», «жовтих тюрбанів» та ін.) у період правління династії Хань. Поряд із цим у стародавніх країнах Сходу нерідко відбувалась протидія верховному суб'єкту влади з боку державного апарату середньої ланки. Дана протидія протікала в основному у формі сепаратизму (зокрема, тенденція до сепаратизму в Стародавній Індії у часи імперії Маур'їв). Як правило, у всіх випадках зворотної дії об'єкта влади на її суб'єкт у країнах Стародавнього Сходу відбувалося



## СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

значне ослаблення могутності державного можновладця, зменшення ступеня інтенсивності односторонньої дії суб'єкта на об'єкт державно-владних відносин, що призводило до руйнування системи державної влади у тій або іншій давньосхідній державі й до поступового ослаблення останньої.

Отже, як бачимо, у країнах Стародавнього Сходу державно-владні відносини розвивалися шляхом активізації легітимних односторонніх дій суб'єкта державної влади на її об'єкт і зворотної нелегітимної дії такого владного об'єкта на його суб'єкт, здійснюваної у стихійній, довільній формі. Позначений державно-владний плин зумовлювався об'єктивним взаємозв'язком державного можновладця як владного суб'єкта, з однієї сторони, й об'єкта державної влади, з іншої, і в цілому кореспондувався із моторикою існуючої у той час державотворчо-ідеологічної матриці, у межах якої формувалась ідеологія державотворення східної рабовласницької держави, якою керувалися у своїх діях творці відповідних державних будов: міст-держав, царств, імперій тощо.

### Наукова новизна

Отримані результати дослідження, що резюмують наукову новизну, можна сформулювати у вигляді окремих тез: по-перше, виявлено дві форматні лінії державотворчо-ідеологічної взаємодії, що розгорталась у країнах Сходу за стародавніх часів; по-друге, сформовано уявлення про державотворчо-ідеологічну матрицю Стародавнього Сходу, в межах якої закономірно утворювалась ідеологія державотворення, що формувала в процесі свого розвитку державотворчу ідеологію східної рабовласницької держави; по-третє, встановлено, що моторика даної державотворчо-ідеологічної матриці кореспондується в цілому з державно-владним плином тих часів.

### Висновки.

Особливість прояву взаємозв'язку політичної та правової свідомості – розвитку ідеології державотворення за часів Стародавнього Сходу полягає, насамперед, в існуванні двох форматних ліній державотворчо-ідеологічної взаємодії, що мала місце тоді в умовах розгортання буття

соціально-неоднорідного, державно-організованого суспільства: лінія перша – одностороння дія політичної свідомості на правову свідомість, з одного боку, й лінія друга – асиметричний зворотній вплив правосвідомості на політичну свідомість, з іншого. Такий дволінійний формат позначеної взаємодії створював оригінальну державотворчо-ідеологічну матрицю, в межах якої закономірно поставала до життя, утворювалась вищевказана ідеологія, формуючи в процесі свого розвитку відповідний різновид державотворчого ідеологічного явища – державотворчу ідеологію східної рабовласницької держави, якою як теоретично обґрунтованою практичною свідомістю керувалися верховні носії державно-владних повноважень, суб'єкти державної влади, створюючи, перетворюючи, вдосконалюючи ті чи інші конструкції східних державних організацій.

Моторика існуючої у ті далекі прадавні часи державотворчо-ідеологічної матриці, у межах якої формувалась щойно названий тип ідеології державотворення (ідеологія державотворення східної рабовласницької держави), котрим керувалися у своїх діях творці відповідних державних будов (міст-держав, царств, імперій), у загальних рисах кореспондувалася із державно-владний плином, що був властивий країнам Стародавнього Сходу, і відповідає конкретному тренду розвитку державної влади, а саме: активізації легітимних односторонніх дій суб'єкта державної влади на її об'єкт і зворотної нелегітимної дії такого владного об'єкта на його суб'єкт, здійснюваної у стихійній, довільній формі.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку – продовження концептуального аналізу особливостей прояву закономірності розвитку ідеології державотворення на різних етапах історії, зокрема, специфіки вияву відповідного взаємозв'язку в часи існування західної цивілізації періоду античності.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артхашастра, или Наука политики / [пер. с санскрита ; изд. подгот. В. И. Кальянов ; ред. комис. : В. В. Струве (отв. ред.) и др.]. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1959. – 793 с.
2. История государства и права зарубежных стран : учебник для вузов : в 2 ч. / [Жидков О. А., Крашенинникова Н. А., Савельев В. А.

## СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

- и др.] ; под общ. ред. О. А. Жидкова, Н. А. Крашенинниковой. – 2-е изд., стер. – М. : Норма, 2003. – Ч. 1. – 624 с.
3. История политических и правовых учений : учебник [для студ., аспирант. и преподав. юрид. вузов и факульт.] / [Воротилин Е. А., Лейст О. Э., Мачин И. Ф. и др.] ; под ред. О. Э. Лейста. – М. : Зерцало-М, 2002. – 688 с.
  4. Краснокутський О. В. Взаємозв'язок політичної та правової свідомості як закономірність становлення й розвитку ідеології державотворення / О. В. Краснокутський // Нова парадигма. – 2013. – Випуск 116. – С. 76-88.
  5. Краснокутський О. В. Особливості розвитку державної влади на різних етапах історії: авторитарна та демократична моделі державного управління / О. В. Краснокутський // Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянищини. – 2008. – Випуск 21. – С. 139-145.
  6. Скворець В. О. Життєустрій народу як соціальний феномен : монографія / В. О. Скворець. – Запоріжжя : КСК-Альянс, 2012. – 376 с.
  7. Соціальна філософія : монографія / [Воловик В. І., Лепський М. А., Бутченко Т. І., Краснокутський О. В.]. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 376 с.

А. В. КРАСНОКУТСКИЙ<sup>1\*</sup>

<sup>1\*</sup> Запорожский национальный университет (Запорожье)

## ОСОБЕННОСТЬ ПРОЯВЛЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗИ ПОЛИТИЧЕСКОГО И ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ – РАЗВИТИЯ ИДЕОЛОГИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА ВО ВРЕМЕНА ДРЕВНЕГО ВОСТОКА

**Цель работы.** Исследовать особенность проявления взаимосвязи политического и правового сознания и, одновременно с этим, развития идеологии государственного строительства как специфической разновидности теоретически обоснованного практического сознания, которой руководствовались первые творцы государственных форм во времена Древнего Востока. **Методология.** В основу работы положены принципы материалистической диалектики, принцип историзма, формационный и цивилизационный подходы. **Научная новизна.** Полученные результаты исследования, которые резюмируют научную новизну, можно сформулировать в виде таких тезисов: а) выявлены две форматные линии идеологического взаимодействия, которое было напрямую связано с государственным строительством и разворачивалось в странах Востока в древние времена; б) сформировано представление об идеологической матрице Древнего Востока, связанной с государственным строительством; в) установлено, что моторика данной идеологической матрицы, связанной с государственным строительством, корреспондируется в целом с государственно-властным течением тех времён. **Выводы.** Особенность проявления взаимосвязи политического и правового сознания – развития идеологии государственного строительства во времена Древнего Востока состоит в существовании двух форматных линий идеологического взаимодействия, которое было связано с государственным строительством и имело место в условиях развертывания бытия государственно-организованного общества: линия первая – одностороннее действие политического сознания на правовое сознание; линия вторая – асимметричное обратное воздействие правосознания на политическое сознание. Такой двухлинейный формат обозначенного взаимодействия создавал оригинальную идеологическую матрицу, связанную с государственным строительством, в пределах которой закономерно возникала, образовывалась вышеуказанная идеология, формируя в процессе своего развития соответствующий вид идеологического явления, имеющего непосредственное отношение к созданию государства, – идеологию государственного строительства восточного рабовладельческого государства.

**Ключевые слова:** политическое сознание, правовое сознание, идеология государственного строительства, государственная власть, Древний Восток.

## СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

A. V. KRASNOKUTSKY<sup>1\*</sup><sup>1\*</sup>Zaporizhzhya National University, (Zaporizhia)**THE SPECIFICS OF MANIFESTATIONS OF THE INTERRELATION POLITICAL AND LEGAL CONSCIOUSNESS AND DEVELOPMENT IDEOLOGY OF STATE-BUILDING IN THE TIMES OF THE ANCIENT EAST**

**The purpose of the work.** Investigate the specificity of manifestations of the interrelation political and legal consciousness, and, at the same time, the development of the ideology of state-building as a particular species of theoretically informed practical consciousness, which was used by the creators of state forms in the times of the Ancient East. **Methodology.** The study is based on the principles of materialist dialectics, historicism, formational and civilizational approaches. **The scientific novelty.** The obtained results of a study that summarize the scientific novelty can be formulated in the form of abstracts: a) identified two lines of ideological interaction on state building in the East in ancient times; b) formed a theoretical model of ideological matrix of state-building of the Ancient Orient; c) revealed, that the motility of this ideological matrix is consistent with the development of power in the state of those times. **Conclusions.** Specificity of manifestations of the interrelation political and legal consciousness and development ideology of state-building in the times of the Ancient East – is the existence of two lines of ideological interaction in the field of state-building in a state-organized society: the first line – the unilateral influence of political consciousness on the legal consciousness; the second line – the asymmetric inverse influence of legal consciousness on political consciousness. These two lines of ideological interaction (the unilateral influence of political consciousness on the legal consciousness and the asymmetric inverse influence of legal consciousness on political consciousness) have created original ideological matrix of state-building. Within this ideological matrix of state-building in the times of the Ancient East formed corresponding view ideological phenomenon – the ideology of state-building of oriental slave state.

**Keywords:** political consciousness, legal consciousness, the ideology of state-building, state power, the Ancient East.

## REFERENCES

1. *Arthashastra, ili Nauka politiki* [Arthashastra, or Science policy]. Moscow, Leningrad, USSR Academy of Sciences Publ., 1959. 793 p.
2. Jidkov O.A., Krashenninnikova N.A., Saveliev B.A. and others. *Istoriya gosudarstva i prava zarubezhnykh stran* [History of state and law of foreign countries]. Moscow, Norma Publ., 2003. Part 1. 624 p.
3. Vorotilin E.A., Leyst O.E., Machin I.F. and others. *Istoriya politicheskikh i pravovykh ucheniy* [History of political and legal doctrines]. Moscow, Zercalo-M Publ., 2002. 688 p.
4. Krasnokutsky A.V. Vzaemovyazok politychnoi ta pravovoi svidomosti yak zakonodirnist stanovlennya y rozvytku ideologii derzhavotvorennya [The interrelation of political and legal consciousness as regularity formation and development of the ideology of the state building]. *Nova paradygma – New paradigm*, 2013, issue 116, pp. 76-88.
5. Krasnokutsky A.V. Osoblyvosti rozvytku derzhavnoi vlady na riznykh etapakh istorii: avtorytarna ta demokratychna modeli derzhavnogo upravlinnya [Features development of state power at different stages of history: authoritarian model and democratic model of state governance]. *Kulturologichnyy visnyk: naukovotoretychnyy shorichnyk Nyzhnoi Naddniproshynny – Culturological herald: scientifically and theoretical yearbook of Lower Dnieper*, 2008, issue 21, pp. 139-145.
6. Skvoretz V.O. *Zhytteustriy narodu yak socialnyy fenomen* [Living arrangement of people as a social phenomenon]. Zaporizhia, KSK-Alliance Publ., 2012. 376 p.
7. Volovik V.I., Lepskiy M.A., Butchenko T.I., Krasnokutsky A.V. *Socialna filosofiya* [Social Philosophy]. Zaporizhia, Prosvita Publ., 2011. 376 p.